

Драго ЂУПИЋ*

КАКО ЈЕ РОВИНСКИ ИЗУЧАВАО ЈЕЗИК ЦРНОГОРАЦА – Неке фонетске, укључујући и акценатске појаве –

Више него иједан научник, и у Црној Гори и ван ње, Црну Гору је проучавао Павел Аполонович Ровински – историчар, етнограф, лингвиста, итд., и о њој објавио замашно дјело, што у томовима које је издавала Императорска академија наука у Петрограду, што у многобројним чланцима и расправама у часописима и новинама. У Црној Гори је боравио између 1879. и 1915. године, више од седам година ефективно, и ову земљу упознао такорећи боље и више него своју родну Казањску губернију, а да о цијелој Русији и не говоримо.

Поред осталог, Ровински је испитивао и језик Црногораца, о којему је објавио доста опширну студију, која је преведена и смјештена у III том његове замашне *Црне Горе, у њојшлости и садашњости* (Цетиње – Нови Сад 1994, стр. 633-764). Студија обухвата сљедећа поглавља: I Акценат, II Фонетика, III Творба ријечи и флексија, IV Слагање ријечи, затим: А. Сопствена имена лица, Б. Топографска терминологија и сопствена имена појединих мјеста и V Рјечник.

У првом поглављу – *Акценат* – Ровински, између осталог, пише: „...овдје морамо признати да и ако смо дуго живјели међу српским народом и усвојили његов језик и обичаје, никако нијесмо могли усвојити акценат, зато што је, као прво, врло каприциозан, а осим тога, наш слух није толико развијен да би могао разликовати све финесе, тј. музичку страну говора” (стр. 637), па даље: „Ми можемо разликовати у ријечи акценат и дужину, али је у српском језику усвојено четири знака акцентуације: краћи или слаби акценат: по̀ток, сѐло, ма̀гла, во̀ђа; бржи или јачи: сй̀ла, слáва, кòло, кỳћа, мй̀слити итд. Ми ту разлику не осјећамо. Ми осјећамо разлику у изговору ријечи: гра̀д и гра̋д; са̀д и са̋д, па̀с и па̋с, са̀т и са̋т

* Филолог

меда, итд. У првим случајевима чујемо отезање или дужину, која се појављује због спајања два самогласника у један, као код Чеха..." (637-638).

Није чудно што Ровински овако говори о српским акцентима, јер његово руско ухо није могло лако да схвати и прихвати тзв. српску политонију, у којој се (у акцентуацији) осјећа и узлазна и силазна природа нагласака, чега у руском језику нема (тамо постоји један акценат – експираторни, чија природа је силазна, осим што се у неким упитним лексемама каткада осјећа узлазна интонација, што руска фонетика једва да признаје). Отуда Ровински и у обиљежавању акцената у језику Црногораца каткада мијеша силазне и узлазне акценте, често их означавајући руским акценетским знаком (´), који личи српском дугом узлазном акценту. Јесте Ровински информисан о тадашњем стању проучености српске акцентуације, у вријеме када чак ни акценатска терминологија још није била устаљена (говорило се о кратким и дугим акцентима, о оштрим, јаким, благим, меким и сл.), али није могао слухом да осјети интонационе вриједности акцената, односно акценатованих вокала. Он је, међутим, одлично схватао силазне акценте, ријетко мијешајући дуги и кратки. Он каже: „У црногорском говору, може се рећи, скоро нема слабог и узлазног акцената, постоји само силазни и јаки (´ и ´´). Тамо гдје је у српском језику узлазни акценат, Црногорци на почетку јако ударају гласом, а затим мало отежу, тј. праве силазни акценат: *ílavá* у Старој Црној Гори изговара се *ílavâ* (? – Д. Ђ.), такође *рўка*, *брáда*, *слáно*, *окопáвати* (? – Д. Ђ.), итд., а гдје је слаб, тамо је у црногорском говору *јак*, тј. снажно ударају гласом и затим одмах прекидају: *вòда* (? – Д. Ђ.), по црногорском *вòда* (? – Д. Ђ.), такође *нòга*, *рòса*, *пòље* у множини код других Срба *пòља*, у генитиву *пòљâ*, а даље кратки или слаби; у црногорским говорима и у множини задржава се јаки акценат: *пòљâ* (? – Д. Ђ.), *пòљима* (исто тако је и у чакавском нарјечју)” (640).

Данашњи познавалац српске акцентуације из ових података не би могао много сазнати, посебно због несигурног биљежења акценатских знака. (Ровински, нпр., каже да се у Црној Гори изговара *вòда*, а ријеч је о изговору *вòда*, а не *вòда* као у књижевном језику, те се ствара збрка, која проистиче из мијешања акценатских знака и њихових интонационих особина.)

Упркос свему томе, подаци које даје Ровински, за познаваоце српске акцентуације ипак су драгоцјени – он у принципу не гријешу у обиљежавању мјеста акцената, ријетко када и у његовој дужини, што је углавном посљедица недовољне проучености и тадашње систематизације акцената у српском језику и несигурности литературе мимо Вук-Даничићевог система.

Опште стање неизучености акцентуације у српском језику, у вријеме када је ово писао Ровински одразило се и не његово поимање ове области, али је томе допринијело и његово несналажење у лавиринту старо-црногорске и новоштокавске акцентуације. Он, нпр., каже да се у Старој Црној Гори изговарају глаголи типа *йечемо*, *йлетйемо* и сл. као: *йѣчемо*, *йѣчейте* (умјесто новоштокавског *йечемо*, *йлетйемо* и сл.), а не биљежи да се управо у Старој Црној Гори изговара: плетѣмо, печѣмо и сл. То значи да је овдје извршено преношење акцента на један слог ка почетку ријечи, али не као у новоштокавским говорима: од старог плетемѡ, печемѡ и сл. у новоштокавским говорима је добијено плетѣмо, печѣмо и сл., а у старо-црногорским плетѣмо, печѣмо и сл. Наводи аорист *пйсах*, које у множини прелази „у непримијетно јаки: писѡсмо, писѡсте; дођѡсмо, дођѡсте, дођѡше” (641), што значи да он схвата да је прво лице аориста *дѡђох*, чега вјероватно у говорима није било. Да би „оправдао” своје несналажење, Ровински каже да акценат и „код Вука Карацића представља слабу страну”. Вук је, међутим, у другом издању свог Рјечника (1852. године) јасно разграничио акценте, оне који се односе на књижевни језик, али, истинна, у својим радовима није разматрао дијалекатску акцентуацију у Црној Гори, осим што је Рјечнику забиљежио код неких хипокористика локалне акценте (преузете из вокатива), типа: *Мйло*, *Пѣро*, *Шѣто* и сл. (што се није противило стању и књижевне акцентуације о силазним акцентима само на првом слогу).

Ровински је о овим питањима консултовао такорећи сву литературу и људе у Црној Гори који су се бавили питањима језика, и могао је констатовати једино да је истраживања „сувише мало”. Поред онога што је Вук радио, у Црној Гори је, практично, језичка питања проучавао једино Димитрије Милаковић, о чему је сачинио и *Срйску йраматйику за црнойорску младеж* (1836), али је Ровинском она могла мало помоћи.

Друго поглавље студије Ровинског о језику Црногораца насловљено је *Фонетйика* (стр. 642 и даље). Иако недовољно систематично, Ровински обрађује скоро сва фонетска питања. Прво говори о старом гласу *јайй* (он га назива *јойй*), који изједначава са „звучком *е*”, истичући да се овај глас потпуно различито изговара „у сјеверном и јужном нарјечју српског језика” (642). Црногорци су, каже, склони да умјесто *је* изговарају *ије*, па наводи низ примјера: *вријеме*, *йријеклад*, *сијено*, *цијена*, *умријетйи*, *сриједга* и сл. Наводи и *болијестйи* и *одсијетйи* (одсјећи), *йретйијече* (претиче) и сл., али, рекло би се, да овакве примјере узима више из народне поезије него директно из живог народног говора. Настављајући, каже да се упоредо употребљава „у тим истим примјерима и *је*, углавном да се одржи

ритам у стиху, а исто и у обичном говору: *рјека, брјеј, ждрјебац...*, *кољевка...*, *сједник...*, *не смједоше* чету дочекати; под њом сједи млади Мујо; *дјеше, уљећи, њосјећи...*" (643). Јасно се види да је аутор помијешао различите појаве. Као да не разликује кратко од дугог *јайи*. Тачно, међутим, запажа да има примјера „гдје се измјеном изговора мијења смисао, на примјер *зайјевати* и *зайијевати*" (645), што у првом, случају значи ‘почети пјевати’, а у другом ‘нарицати’.

Ровински каже да се „употребљава *e* без икаквог јотовања, као у сјеверном нарјечју” (643), па се упоредо са *дјед* употребљава и *дед*, *Дедовић* и сл. У Кучима се каже *деће* (? – Д. Ђ.), а у Васојевићима и *деће* и *дећелина*, и *седјети* и *седијаше* и *болести* и *Сеница*. Ту су и *бреј*, и *недра*, и *бледа* и *њосече*, *њосекоше*, *лече се* (и: *излијечи се*), *јисно*, *јило* и сл. Очито је да се ради о факултативним појавама, или пак о облицима који се налазе у народним пјесмама, а што се Васојевића тиче – и о рашким екавским утицајима.

Ровински истиче да у Црној Гори „постоје трагови *икавшијине*, која се провлачи искључиво код мухамеданаца у Зети, а нарочито у Подгорици, који кажи: *бриј, дише, млико, сино* итд”. (643). Ово је појава која је касније констатована код подгоричких и плавских муслимана. Ровински је то, свакако, добро запазио, а што помиње Зету, то је резултат тадашњег стања у говору овог подручја, јер тек што је на њему било нестало муслиманског живља.

Не мало простора Ровински посвећује јотовању, односно нејотовању лабијала, па наводи примјере: *сакујјайи, робје, Жујјани, љубјаше, ловјаше, њјачка, којје, Пјевје* (Пљевља). Каже да такав говор доминира у Бјелопавлићима и у Пјешивцима. Ни у оваквим случајевима Ровински не може да се одвоји од поетске литературе, често се позивајући на Његошеву „Свободиједу” или „Огледало српско”.

Интересантна је „контаминација” велара, гдје Ровински наводи примјере: *блежайи, влера, невлестија, не смледоше, јлена, млестио* и сл., и то се све односи на Подгорицу. То је она позната појава изједначавања гласова *л* и *љ* у свим приалбанским говорима (не само у Подгорици), у позицијама гдје је *л* испред „меких” самогласника *e* и *и*. У тим говорима не само да је палатализован сугласник *л* већ је веларизован и сугласник *љ* (Л’убо, Л’убица, Л’ил’ана и сл.). Ове појава захвата говоре Зете, старе Подгорице, Куча, Братоножића и дјелимично Плава и Гусиња (а нема је у Лијевој Ријеци и осталим Васојевићима).

Ровински се задржава и на „посебном изговору *а*”, гласа од старог полугласника, па констатује у којим мјестима полуглас даје *a* а у којима

глас између *a* и *e*. Каже да се тај „међуглас” најјаче чује у Црмници и „доста примјетно у Ријечкој и Катунској нахији и у Пиперима, постоји и у Васојевићима...” (646). И овдје су подаци помијешани, јер је у Катунској нахији рефлекс полугласа чисто *a* (ако у неким периферним крајевима није изговор између *a* и *e* под утицајем „комшилука”). Као и многа друга питања, и ово је у каснијој литератури веома добро и прецизно проучено за цијело подручје и старе и данашње Црне Горе.

Доста детаљно Ровински говори о изговору односно позицији појединих гласова, и самогласника и сугласника, али у систему који је током развоја науке о језику нешто измијењен. Значајно је да Ровински запажа све промјене, истина не увијек локацијски тачно одређене. Стиче се каткада утисак да говори о општецрногорским особинама и о појавама које су ограничене на одређена подручја. Када, нпр., говори о прелазу *h* или *ћ* у *j*, он појаву уопштава географски, као да се односи на све црногорске говоре (тип: *йој*, *дој*, *нај* и сл., од поћи, доћи, наћи и сл.). Наглашава да је појава уочљива посебно у Васојевићима, али знамо да се она срета и на другим подручјима.

Говорећи о контаминацији самогласника, Ровински наглашава да се у Пиви говори *ѝреб* и *ѝребље*. Та појава је вјероватно у Пиву ушла утицајем Конавала и Дубровника, са којима је Пива имала трговинске и друге односе.

Финалну групу *ао* Ровински посматра такође „генерално”, па каже да се негдје изговара као *a*, а негдје као *o*, а тек понегдје као *ao*. Наводи примјере: *каба* и *кабао*, *оро* и *орао*, *доша* и *дошо*, *сѝиѝа* и *сѝиѝо* и сл., али ниједан са *ao*.

Поред низа фонетских појава које нијесмо поменули, у студији Ровинскога налазимо и податке о судбини гласа *x* црногорским говорима, о његовом губијењу, односно супституцијама. Није Ровински у праву када каже да се *x* губи нарочито у Зети и у Подгорици, или се замјењује другим, гласовима. Не помиње гдје се добро чува а гдје се губи или супституише, али каже да се чува у генитиву множине именица (*женах*, *људих* и сл.). И ту појаву аутор неоправдано географски уопштава (она је везана углавном за катунске говоре).

Далеко би нас одвело ако бисмо хтјели да говоримо шире о свим појавама које проучава Ровински, или да се осврћемо на оне које нијесмо поменули, јер бисмо били принуђени да сачинимо цио монографски дијалекатски преглед језичког стања у Црној Гори, па смо због тога само учинили овај општи осврт на племенито и доста исцрпно дјело Павла Ровинског о језику у Црној Гори. Наглашавамо, при томе, чињеницу да

је Ровински фонетизму у Црној Гори посветио озбиљну пажњу, забиљежио скоро све појаве, анализирао их и интерпретирао у складу са стањем језичке науке крајем 19. вијека не само у Црној Гори већ и у српском језику у цјелини, па му за те напоре данас можемо бити само захвални. Без обзира на често непрецизне класификације и извјесну несистематичност, дјело Ровинског о језику у Црној Гори цјеловит је поглед на језичке чињенице у периоду када се, послије Вука Караџића, озбиљно прилазило испитивању појединих језичких појава и у дијалектима и у књижевном језику. Његова истраживања дају довољно јасну слику обимне разноликости језичког стања у Црној Гори и подстицај су за минуциозније проучавање скоро свих језичких чињеница које је овај научник и путописац проучавао – у доброј намјери и с научничком љубављу према Црној Гори и Црногорцима.

Драго ЧУПИЧ

П. А. РОВИНСКИМ И ЯЗЫК ЧЕРНОГОРЦЕВ

Резюме

Автор говорит об исследованиях П. А. Ровинского языка черногорцев, именно об ударении и о фонетике в народной речи. П. А. Ровинский исследовал язык черногорцев во время, когда наука о сербском языке была неразвита, из-за чего/его исследование было недостаточно систематично, хотя относилось ко всем явлениям в языке народа.